

Suomen kielen ohjailun ja tutkimuksen välisen suhteen hahmottelua 1800-luvulta nykypäivään

HENNA LESKELÄ

1 Johdanto

1800-luku oli suomen kirjakielen kehittämisen suuri vuosisata, ja monet standardi-kielimuotoa koskevista normeista vakiinnutettiin vuosisadan loppuun mennessä tai viimeistään 1900-luvun alkupuolella (Kolehmainen 2014: 20, 24). Heikki Paunonen (1994: 17) on todennut, että kielen ohjailu ja kehittäminen olivat 1800-luvun Euroopassa yleisesti kiinnostuksen kohteena – samalla kun kielentutkimus kuului vuosisadan keskeisiin tieteenaloihin. Kielestä keskusteltiin siis niin akateemisissa miljöössä kuin sanomalehtien palstoilla (mp.). Muun muassa juuri meillä Suomessa kielenohjailulla oli käytännöllinen tavoite: tehdä suomesta virallinen kieli ja sitä kautta rakentaa yhtenäinen kansakunta (mas. 18). Esimerkiksi 1800-luvun keskeisen kielen kehittäjän, August Ahlqvistin, elämäntyönä voi pitää suomen muovaamista sivistyskieleksi. Tätä asiaa hänen katsotaan ajaneen myös tieteentekijänä. (Pulkinen 1993: 72.)

1800-luvun oikeakielisyyteen ja kielenkäyttöön liittyvillä näkemyksillä ja toimilla on painoarvoa, sillä ne vaikuttivat kielenohjailuun vielä pitkälti 1900-luvulla (ks. esim. Paunonen 1994) ja osaltaan nykypäivänäkkin. Toista sataa vuotta sitten kirjakielelle ja kieliopin kuvaukselle luotu pohja ja niistä käyty keskustelu ovat jättäneet jälkensä niin nykyisiin yleiskielen normeihin kuin kieleen liittyviin asenteisiin ja kielestä puhumisen tapoihin (Nordlund 2004: 289, 304). Ahlqvistin toimintaa tarkastellut Mikko Korhonen (1993: 66) on esittänyt, että suhtautuminen oikeakielisyyssuhteyksiin ei ole kiinni pelkästään vallitsevasta tieteen suuntauksesta, vaan mukana on aina myös kielenohjailijoiden henkilökohtaisia asenteita. Korhonen viittaa siis ennen kaikkea 1800-luvun kielimiehiin, mutta toteamus on toki jossain määrin yleispätevä.

Tarkastelen tässä esseessä kielen ohjailun ja tutkimuksen suhdetta ensin E. N. Setälän virkaanastujaisesityksessään (julkaistu painettuna ja laajennettuna ensimmäisen kerran vuonna 1894) hahmottelemien 1800-luvun oikeakielisyyssuhteiden pohjalta, sitten keskityn tarkemmin 1900-lukuun kielenohjailun instituutioiden ja kielimiesten vuosisatana. Lopuksi lähestyn nykyaikaa pysähtyen hetkeksi 1990-luvulla käytyihin keskusteluihin kielenhuollon luonteesta.

2 1800-luvun oikeakielisyyskannat ja niiden suhde tutkimukseen

Fennistiikan alalla on joitain klassikkoasemaan nousseita kirjoituksia, joissa tarkastellaan kielenohjailun periaatteita kootusti. Mainitsemani Setälän virkaanastujaispuhe vuodelta 1893 (1894) nostetaan usein esiin varhaisimpana – vaikutteita Setälän esittämistä oikeakielisyyskannoista on nähtävissä yhä nykyään kielenohjailussa (esim. Kolehmainen 2014: 26). Esittelen Setälän hahmottelemia periaatteita tarkemmin pro gradu -työssäni (Leskelä 2020), mutta esitän tässä lyhyehkön katsauksen ja tarkastelen myös sitä, millainen näiden näkemysten suhde on tutkimukseen. Setälä (1894) nimisi ruotsalaiselta Adolf Noreenilta lainaamansa suuntaukset *kieliopillisuuskannaksi*, *kansankielisyyskannaksi* ja *tarkoituksenmukaisuuskannaksi*. Näiden ohella Setälä käsittelee tekstissään *purismia* eli *puhdaskielisyyttä*, jota on havaittavissa kaikissa oikeakielisyyskannoissa (mts. 10, 13, 42). Lisäksi hän luettelee kutakin kantaa edustaneita tutkijoita ja muita kielimiehiä.

Kieliopillisuuskanta on näkemyksistä se, jossa tutkimukselle annetaan korostunein rooli: siinä keskiössä olivat (historiallisen) kielentutkimuksen tulokset, joiden avulla selvitetään kielen todellinen ”luonto” ja voidaan muodostaa ”kielenlakeja” (Setälä 1894: 3, 10; Kolehmainen 2014: 26). Oikean ja hyvän kielen perustana on alkuperäisyys: ”se muoto on paras, joka on vähimmin kulunut” (Setälä 1894: 7); näkemystä onkin kutsuttu myös *kieliopillis-etymologiseksi kannaksi* (esim. Kalliokoski, Mäntynen & Nordlund 2018: 481). Kieliopillisuuskantaa voi Setälän (1894: 19) mukaan kritisoida muun muassa siitä, että jos kieltä ohjailaan kunakin hetkenä pätevien tutkimustulosten perusteella, saattaa pian jälleen olla tarpeen korjata suuntaa tutkimuksen täydentyessä. Myös kielentutkimuksen periaatteet muuttuvat ajan mittaan (mts. 20). Fennistin ei tullut säätää kielenlakeja vaan esitellä niitä (mts. 23) – kieliopillisuuskannan edustajat kun katsoivat, että kielen järjestelmää on tarvittaessa oikeus täydentää keksityillä muodoilla (Paunonen 1994: 19–20). Puristisuus näkyy kieliopillisuuskannassa siten, että sen kannattajat halusivat pyyhkiä kielestä väärin muodostetuiksi tuomitut ilmaukset sekä vieraan kielen vaikutuksen. Niiden ei nähty olevan ”kielen hengen ja lakien” mukaisia. (Setälä 1894: 13.)

Toinen Setälän esittelemä oikeakielisyysnäkemys on kansankielisyyskanta. Sen edustajat arvostivat elävää, puhdasta kansankieltä – etenkin sellaista, jota ”kansa hyvillä kielipaikoilla puhuu” (Setälä 1894: 10). Jotta oltiin selvillä siitä, millaisia piirteitä suomen murteissa ylipäänsä esiintyi, oli tehtävä tutkimuksia kansankielestä (esim. *d*-äänne eri murteissa; Paunonen 1994: 20). Kansankielisyyskanta sai painoarvoa varsinkin murteiden taistelun aikaan 1830–1840-luvuilla, jolloin yhdeksi kannan keskeisistä puolestapuhujista nousi C. A. Gottlund, jonka mukaan oli kirjoitettava niin kuin puhutaan (Setälä 1894: 11; Kolehmainen 2014: 27). Kansankielisyyskannassa puhuttu kieli nähtiin ikään kuin luonnontuotteena, jonka täytyy antaa kasvaa mahdollisimman vapaasti. Tämä näkökulma erosi siis selvästi kieliopillisuuskannasta. Parhaana pidettiin laajimmalle levinnyttä ilmaisutapaa. (Setälä 1894: 3.) Setälä (mts. 25) suuntasi kriittikkinsä ajatukseen kielen omasta, luonnollisesta kehityskulusta: ”Kieli ei suinkaan itse kasva, itse kehity, ihmiset sitä kehittävät ja muuttavat.” Tässä kiteytyy nähdäkseni jotain olennaista kielenohjailusta – esimerkiksi sillä tapaa, että nykykielenhuollossa annetaan suuri painoarvo kielenkäyttäjille: kieliyhteisö päättää, mihin suuntaan kieli

kehitty, ja kielenhuolto voi lähinnä antaa suosituksia. Lisäksi Setälä (mts. 28) koki, ettei kirjakieli voisi toimia sivistyksen kielenä, jos se saisi aineksia vain murteista. Myös kansankielisyyskannan puristisuus näkyi esimerkiksi vieraskielisten ilmausten torjumisena, sillä monet niistä tulivat suomen kieleen kirjallisia reittejä eli eivät olleet luonnollista, rikasta kansankieltä (mts. 13).

Viimeisenä Setälä esitteli tarkoituksenmukaisuuskannan, joka on lähimpänä hänen omaa näkemystään (1894: 44). Kannan edustajat pitivät parhaana kielenä sitä, jonka ”kuulija tarkimmin ja nopeimmin käsittää ja jonka puhuja helpoimmin synnyttää” (mts. 4). Tässä voi nähdä merkkejä nuogrammatiikasta, joka ilmenee oikeakielisyyskysymyksissä kieliyhteisön valitseman käytännön seuraamisena (Korhonen 1993: 65). Käyttöyhteyden huomioiminen on tärkeää, ja näkemyksessä on jo havaittavissa merkkejä informaation kulun korostamisesta (Kolehmainen 2014: 28). Tarkoituksenmukaisuutta ei Setälän (1894: 30) mukaan voi käyttää ilmausten tuomitsemiseen oikeiksi tai vääriksi, vaan on syytä keskittyä siihen, sopiiko ilmaus tarkoitukseensa vai ei. Setälän (mts. 29; Kolehmainen 2014: 28) voi katsoa olleen jossain määrin edelläkävijä – hänen mukaansa monet kieliopin vastaisetkin muotoilut saattoi olla mahdollista ymmärtää oikein. Puristinen asenne liittyi tarkoituksenmukaisuuskantaan siten, että vieraiden vaikutteiden nähtiin olevan kielenkäyttäjille vaikeampia ymmärtää, joten ne kannatti korvata omakielisillä vastineilla (Setälä 1894: 42; Kolehmainen 2014: 29).

Vaikka olen tässä esittänyt oikeakielisyyskannat melko selvärajaisina, toisistaan erottuvina suuntauksina, ei se suinkaan ole koko kuva. Esimerkkinä kieliopillisuus- ja kansankielisyyskannan yhteydestä Setälä (1894: 10–11) kertoo monen kieliopillisuus-kannan edustajan käyttäneen kansankieltä lähteenään: muun muassa August Ahlqvist vetosi kirjakieltä ohjaillessaan paikoin siihen, ettei jotain piirrettä esiinny kansankielessä (Setälää vanhempaa polvea¹ edustanutta Ahlqvistia on pidetty yhtenä kieliopillisuus-kannan keskeisistä puolestapuhujista; Kolehmainen 2014: 26; Paunonen 1994: 19). Samoin yhden murteen muotojen asettaminen muiden edelle on Setälän (1894: 24) mukaan merkki kantojen sekoittumisesta. Lisäksi kansankieli on nähty kielimuotona, josta ”kielenlait” tuli etsiä, mutta samalla myös kielimuotona, jonka hyväksyttävyyttä saattoi arvioida tutkimusten pohjalta (mts. 13). 1860-luvulla käynnistyi Ahlqvistin aloitteesta mittava murrettutkimusprojekti, johon osallistui nuoria tutkijoita ja jota Suomalaisen Kirjallisuuden Seura tuki (Korhonen 1993: 59; ks. myös esim. Mielikäinen 2017). Setälän (1894: 13) mukaan 1800-luvun lopulla vallitsi kieliopillisuus-kannan ja kansankielisyyskannan kompromissi, jossa ensin mainittu kuitenkin dominoi: ”kielenlait” muodostettiin kansankielen pohjalta, mutta muotojen hyväksyttävyyttä sai arvioida tutkimukseen nojaten. Heikki Paunonen (1994: 21) onkin todennut, että noihin aikoihin kielenohjailun johtavaksi periaatteeksi vakiintui kieliopillispuristinen kanta. Siinä ihanteena toimi kielen ”alkuperäinen järjestelmä”, joka voitiin tavoittaa vertailemalla murteita (mp.). Näkemys johti siihen, että kielen ilmaukset kat-

---

1. Oikeakielisyyskeskustelujen rinnalla kielitieteessä tapahtui 1800-luvulla siirtymä historiallisvertailevasta kielitutkimuksesta nuogrammatiikkaan. Ahlqvist ja muut kokeneemmat kielimiehet leimattiin tuolloin vanhanaikaisiksi, kun taas Setälän sukupolvi edusti tuoretta näkökulmaa. (Korhonen 1993: 64.)

sottiin voitavan jaotella oikeisiin ja väärin (Paunonen 1996: 545) – tämä on ajatus, joka näkyy ainakin maallikoiden kieliasenteissa yhä.

3 *Virittäjä*, kielenhuoltoelimet ja 1900-luvun kielimiehet

Kuten edellä on jo käynyt vähintään implisiittisesti ilmi, suomen kielen ohjailun ja tutkimuksen väliseen suhteeseen ovat paljolti vaikuttaneet fennistiikan keskeiset nimet, sillä monilla alan toimijoilla on – ymmärrettävästi – ollut roolinsa niin kielenhuollon instituutioissa kuin akateemisissa piireissä. Yksi kielen ohjailua ja tutkimusta pitkään yhdistänyt taho on ollut Kotikielen Seuran tieteellinen aikakauslehti *Virittäjä*. Jo perustamisvuonna 1897 lehdessä käsiteltävinä aihepiireinä mainittiin muun muassa juuri kielenkäyttöön ja oikeakielisyyteen liittyvät kysymykset (Juusela 2006: 110). Kirjoituksia näistä aiheista julkaistiin esimerkiksi sellaisten otsikoiden kuin ”Oikeakielisyysseikkoja” ja ”Kielenkäyttökysymyksiä” alla, kunnes vuonna 1945 otettiin käyttöön osasto ”Kielemme käytäntö”, jota ylläpidettiin 1990-luvulle asti (mts. 110, 115).

Oikeakielisyydestä ja normeista keskusteleminen sopi luontevasti *Virittäjään*. Ensinnäkin Ahlqvistin vuonna 1876 perustaman Kotikielen Seuran voi katsoa toimineen ikään kuin kielilautakunnan tavoin ennen ensimmäisen varsinaisen kielihuoltoinstituution syntymistä 1920-luvulla (Kolehmainen 2014: 63). Toiseksi lehti oli pitkään sopivin foorumi tämäntyyppisten asioiden käsittelyyn. Tätä nykyä Kotimaisten kielten keskuksen julkaisema *Kielikello*-lehti perustettiin vuonna 1968 (tuolloin Suomen Akatemian alaisuudessa), mikä hiljalleen muutti tilannetta: kielenkäyttöä ja oikeakielisyyttä koskevia kirjoituksia alettiin julkaista yhä enemmän juuri *Kielikellossa*, jonka kuvauksena onkin säilynyt näihin päiviin asti ”kielenhuollon tiedotuslehti” (Juusela 2006: 120; *Kielikello* 2020). Nykypäivänä *Virittäjän* ja *Kielikellon* työnjakoa voisi nähdäkseni luonnehtia niin, että *Virittäjä* esittelee uutta tutkimusta ensisijaisesti alan asiantuntijoille ja on (osin) vertaisarvioitu tieteellinen julkaisu (*Sananjalan* tavoin), kun taas *Kielikello* on yleistajuisempi, vähän lähempänä koko kansan kielilehteä. 1900-luvun *Virittäjää* tutkineen Aino Kankaan (nyk. Piehl; 1988: 70) mukaan kielen normeja käsittelevien kirjoitusten määrä väheni lehdessä 1980-luvulla, ja hän arvelee tämän johtuvan siitä, että julkaisu oli tuohon mennessä etääntynyt virallisista kielenhuoltoelimistä. Tämä lienee asian laita, mutta osaltaan on uskoakseni vaikuttanut myös se, että normittamisen tarve on vähentynyt vuosikymmenten mittaan (Kolehmainen 2014: 24).

Virittäjän tekemiseen ovat vuosikymmenten varrella osallistuneet monet kielimiehet – ja sittemmin myös -naiset – jotka ovat kunnostautuneet sekä yliopistomaailmassa että kielenhuoltoelimissä. Kankaan (1988: 54) mukaan kielenkäytön pulmista ahkerimmin kirjoittaneet henkilöt ovat usein kuuluneet niin *Virittäjän* toimitukseen kuin kulloiseen kollektiiviseen kielenhuoltoelimeen. 1900-luvun alkupuolen erityisen tuoteliaina kirjoittajina Kangas (mts. 55–57) mainitsee E. A. Tunkelon, Lauri Hakulisen, E. A. Saarimaan, Hannes Tepon, Matti Sadeniemen sekä tunnetun vastarannan kiisken Lauri Kettusen. Ensimmäinen nainen uutterien kirjoittajien joukossa on Eeva Lindén, joka kuului Kettusen tavoin virallisen kielenhuollon linjan arvostelijoihin (mts. 57). Näistä Tunkelo, Hakulinen, Saarimaa, Teppo ja Sadeniemi kuuluivat kaikki jossain vai-

heessa uraansa silloiseen kielenhuoltoelimeen, ja esimerkiksi Hakulisesta tuli vuonna 1945 perustetun SKS:n kielitoimiston johtaja, kuten myös Sadeniemestä myöhemmin Suomen Akatemian alaisuudessa. *Virittäjän* päätoimittajina toimivat vuorollaan Tunkelo, Saarimaa ja Hakulinen. Myös Kettunen oli useita vuosia mukana lehden toimituksessa, kunnes erosi 1920–30-lukujen taitteessa. (Kangas 1988: 55–58; Juusela 2006: 222.) Kielenhuolto- ja toimitustyön lisäksi muun muassa E. A. Tunkelo ja Lauri Hakulinen olivat myös suomen kielen professoreita, E. A. Saarimaa ja Hannes Teppo puolestaan pitkän linjan kielentarkistajia kustantamoissa (Kangas 1988: 56).

1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla ahkerimpia kielenhuoltoaiheista kirjoittaneita oli Terho Itkonen (Kangas 1988: 57), joka toimi urallaan pitkään niin *Virittäjässä* kuin kielenhuoltoelimissäkin, professorin tehtäviä unohtamatta. Lisäksi Veikko Ruoppila kirjoitti lehteen paljon, samoin jo 1900-luvun alkupuolella aktiiviset Matti Sadeniemi, Lauri Hakulinen ja Aarni Penttilä. Tuotteliaita olivat myös Paavo Pulkkinen ja Osmo Ikola. (Mts. 57–58.) Professori Penttilä kuului *Virittäjän* toimitukseen tai toimituskuntaan vuosikymmeniä, apulaisprofessori Ruoppila toimi päätoimittajana ja professori Ikola toimituksen ja toimitusneuvoston jäsenenä. Apulaisprofessori Pulkkinen ei ollut mukana lehden toimituksessa, mutta toimi Kotikielen Seuran sihteerinä. (Juusela 2006.) Lisäksi Penttilä oli SKS:n kielivaliokunnan ja *Nykysuomen sanakirjan* toimituksen jäsen, Ikola taas toimi suomen kielen lautakunnan puheenjohtajana (Kolehmainen 2014: 42, 362). Näistä lukuisista esimerkeistä saattaa huomata, että kielenohjailun ja kielentutkimuksen suhteet ovat erottamattomasti kietoutuneet toisiinsa eri tahojen ja henkilöiden kautta. Kangas (1988: 59) totesikin tutkielmassaan seuraavasti: ”Virittäjä on siis ollut tiukasti kielenhuollon valtasuunnan käsissä. Kielenhuolto taas on ollut tiukasti fennistien käsissä. Lähes kaikki Virittäjän innokkaimmat kirjoittajat ovat olleet suomen kielen ammattitutkijoita, monet heistä professoreita.”

Paula Sajavaaran (2000: 70) mukaan oikeakielisyys ja kielenhuolto ovat kollektiivisen kielenhuoltoelimen ohella yhdistyneet nimenomaan ”virallisuonteisiin kielenhuoltajiin”, jotka ovat vaikuttaneet suomen kielen käyttöön. Nimeltä hän mainitsee Osmo Ikkolan ja Terho Itkosen, jotka Saarimaan tavoin julkaisivat 1900-luvulla suosittu kielioppaat. Yleisemmällä tasolla juuri eri kanavissa julkaistuilla kielikirjoituksilla sekä esimerkiksi kielenkäytön oppailla onkin ollut ja on edelleen keskeinen rooli kielen normien ja ohjeiden vakiinnuttamisessa ja levittämisessä (ks. esim. Kolehmainen 2014: 21). Jos tekstin kirjoittaja tai oppaan tekijä on ollut arvovaltaisessa asemassa, on hänen linjauksillaan voinut olla paljonkin vaikutusvaltaa (ks. esim. Kangas 1988: 103). Näin on ollut etenkin aiemmilla vuosikymmenillä, sillä nykyään kielenhuoltotyö ei enää ole yhtä henkilöitynyttä, kun kielenhuollon keskeisenä auktoriteettina nähdään Kotimaisten kielten keskus eli valtion virasto.

4 Kohti nykypäivää

1900-luvun loppua kohti kielenhuollon kysymysten käsitteleminen tieteellisessä *Virittäjässä* siis väheni (Kangas 1988: 70; Juusela 2006: 120). Lähimenneisyydestä on kuitenkin jäänyt elämään lähinnä 1990-luvulle keskittynyt keskustelu kielenhuollon

periaatteista ja toimivaltuuksista sekä kirja- ja puhekielen suhteesta. Tätä keskustelua käytiin näkyvästi *Virittäjän* sivuilla, mutta myös lehden ulkopuolella (esim. Leino 1989, Koivusalo 1990, Paunonen 1996, Mäntynen 1996, Maamies & Rääkkälä 1997, Hiidenmaa 2003). Vastineessaan Kielitoimiston johtajan Esko Koivusalon kirjoitukseen professori Pentti Leino (1990: 483–484) toteaa kielitieteen ja kielenohjailun jyrkän vastakkainasettelun olevan keinotekoista ja jatkaa, että kielentutkimuksen tuloksista on hyötyä myös kielenhuollossa.

Näin epäilemättä on, ja on vaikea nähdä, että joku kielenhuollon ammattilainen ajattelisi toisin. Yksi kolaus kielen ohjailun ja tutkimuksen sujuvalle yhteistyölle koettiin 2010-luvun alussa, kun silloisesta Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksesta siirrettiin säästösyistä lähes kaikki tutkimustoiminta yliopistoihin (Kotus 2020). Viraston nimi muutettiin tuolloin Kotimaisten kielten keskuksiksi. Yhtenä yhdistävänä tekijänä säilyi kuitenkin kielenhuollon asiantuntijaelin suomen kielen lautakunta, joka toimii Kotimaisten kielten keskuksen yhteydessä ja jossa on jäsenenä kielen asiantuntijoita eri aloilta, luonnollisesti myös yliopistoista. Lisäksi on lautakuntaan kuulumattomia henkilöitä, jotka ovat työskennelleet sekä tieteen että kielenhuollon parissa. Fennistiikan tapauksessa kun piirit ovat melko pienet. Kuten voi huomata, on suomen kielen ohjailun ja tutkimuksen suhde edelleen ihmisten varassa.

Lähteet

- HIIDENMAA, PIRJO 2003: *Suomen kieli – who cares?* Helsinki: Otava.
- JUUSELA, KAISU 2006: *Sata vuotta Virittäjää. Kotikielen Seuran aikakauslehden vaiheita vuosilta 1897–1996*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI – MÄNTYNEEN, ANNE – NORDLUND, TARU 2018: Suomentamisen ideologiat ja normit. – *Virittäjä* 122 (4) s. 477–492. <https://doi.org/10.23982/vir.76565>.
- KANGAS, AINO 1988: *Muodot vakiintuvat, merkitykset karkaavat. Kielenhuoltoa Virittäjässä 1920-luvulta nykypäivään*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto.
- Kielikello 2020: Etusivu. <https://www.kielikello.fi/> (29.11.2020).
- KOIVUSALO, ESKO 1990: Isot ja pienet asiat kielenhuollossa. – *Virittäjä* 94 (1) s. 117–121. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38343>.
- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KORHONEN, MIKKO 1993: August Ahlqvist kielitieteilijänä. – Jaakko Anhava (toim.), *Suomen kieli, suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana* s. 55–69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotus = Kotimaisten kielten keskus 2020: Kotuksen historia. https://www.kotus.fi/kotus/organisaatio/kotuksen_historia (2.12.2020).
- LEINO, PENTTI 1989: Kirjakieli – puutarha vai kansallispuisto? – *Virittäjä* 93 (4) s. 554–571. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38326>.
- 1990: Eskon puumerkki. – *Virittäjä* 94 (4) s. 482–488. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38403>.
- LESKELÄ, HENNA 2020: *Huolellinen yleiskieli, aito kansankieli, arkinen puhekieli. Kielimuodot ja -ideologiat suomen kielen huollon oppaissa*. Suomen kielen pro gradu -työ. Helsingin

yliopisto.

- MAAMIES, SARI – RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1997: Virittäjä kielenhuollon kimpussa. – *Virittäjä* 101 (2) s. 272–276. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38968>.
- MIELIKÄINEN, AILA 2017: Ensimmäisten suomenkielisten murretutkimusten metakieli. – *Virittäjä* 121 (3) s. 355–381. <https://doi.org/10.23982/vir.58386>.
- MÄNTYNEN, ANNE 1996: Miten normeista puhutaan. Näkökulma ja normien rajat. – *Virittäjä* 100 (4) s. 504–518. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38907>.
- NORDLUND, TARU 2004: Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kieli-keskustelun metaforat ja kieli-ideologiat. – Katja Huumo, Lea Laitinen & Outi Paloposki (toim.), *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla* s. 286–322. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PAUNONEN, HEIKKI 1994: Kielen normit ja kielen ohjailun normit. – *Tiede & edistys* 1/1994 s. 17–28.
- 1996: Suomen kielen ohjailun myytit ja stereotypiat. – *Virittäjä* 100 (4) s. 544–555. <https://journal.fi/virittaja/article/view/38912>.
- PULKKINEN, PAAVO 1993: August Ahlqvist suomen kielen kehittäjänä. – Jaakko Anhava (toim.), *Suomen kieli, suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana* s. 70–77. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SAJAVAARA, PAULA 2000: Kielenohjailu. – Kari Sajavaara & Arja Piirainen-Marsh (toim.), *Kieli, diskurssi & yhteisö* s. 67–106. Soveltavan kielentutkimuksen keskus. Jyväskylän yliopisto.
- SETÄLÄ, E. N 1894: *Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen*. Virkaanastujais-esitelmä (laajennettuna). Porvoo: WSOY.